

ΓΛΩΣΣΑ, ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΛΑΤΡΕΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

Φωτίου Ἀρ. Δημητρακοπούλου
Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Ἀπὸ τὸ βιβλίο:
**«ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΗΜΕΡΙΔΟΣ “ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΛΑΤΡΕΙΑ
– ΝΟΗΣΙΑΡΧΙΑ Ἡ ΜΕΘΕΞΙΣ;”»**

Ἔκδ. Ἰ. Ναοῦ Ἀγ. Παρασκευῆς Ἀττικῆς, Ἀθῆναι 2010

Ὁ Παπαδιαμάντης ἔχει δημοσιεύσει τὸ 1903 δυὸ μικρὰ ἄρθρα του ὑπὸ τὸν γενικὸ τίτλο «Ἀποσπάσματα σκέψεων», τὸ πρῶτο ἐπιγραφόμενο «Ἡ Μουσικὴ καὶ τὰ Ἱερὰ Εὐαγγέλια» στὸ περ. Φόρμιγξ (15 Ἰανουαρίου 1903) καὶ τὸ δεύτερο ἐπιγραφόμενο «Ὁ ἔθνικὸς χορὸς καὶ ἡ Μουσικὴ» (στὶς 30 Ἰανουαρίου), μὲ τὴν ὑπογραφή του. Ἐνα τρίτο ἄρθρο του, ἐκτεταμένο αὐτῇ τῇ φορᾶ, ὑπὸ τὸν τίτλο «Γλῶσσα καὶ κοινωνία» συνδέεται μὲ τὰ παραπάνω καὶ θὰ λέγαμε ὅτι καὶ τὰ τρία ἀποτελοῦν ἀποσπάσματα ἀπὸ εὐρύτερη γλωσσικὴ μελέτη του ποὺ δὲν δημοσιεύθηκε ποτέ.

Καὶ πρῶτα ὡς πρὸς τὴ λειτουργικὴ γλῶσσα παρατηροῦμε ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης στὰ δυὸ πρῶτα μικρὰ ἄρθρα του εἶναι ἀπερίφραστος. Τὰ ἄρθρα περιλαμβάνονται στὸν πέμπτο τόμο τῶν Ἀπάντων τῆς ἐκδόσεως «Δόμος», ἀπ’ ὅπου καὶ τὰ παρατιθέμενα ἀποσπάσματα, (σσ. 237-238 τὸ Α’ καὶ 239-240 τὸ Β’). Τὰ δύο πρῶτα μικρὰ ἄρθρα εἶναι τόσο εὐγλωττα, ὥστε δὲν χρειάζονται σχολιασμό, γι’ αὐτὸ ἐπικεντρώνομαι κυρίως στὸ τρίτο. Ἀρχίζω ἀπὸ τὰ δύο πρῶτα μικρὰ ἄρθρα:

«...Διὰ τῆς πατροπαραδότου Ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ὄχι μόνον τὰ ἱερὰ ἄσματα ἔγιναν προσφιλῆ καὶ οἰκειὰ εἰς τὴν ἀκοήν, καὶ ἡ γλῶσσα εἰς ἣν ταῦτα εἶναι γεγραμμένα καταληπτῆ, ὡς ἔγγιστα, καὶ εἰς τοὺς ἀγραμμάτους, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τῶν θείων Εὐαγγελίων τὰ ρήματα διὰ τῆς αὐτῆς Μουσικῆς καὶ τοῦ λογαοιδικοῦ αὐτῆς τρόπου κατέστησαν οἰκειότερα εἰς τὴν ἀκοήν, καὶ βαθύτερον πάντοτε εἰσδύουσιν εἰς τῶν ἀχροατῶν τὰς καρδίας.

Ὅθεν ἡ γλῶσσα αὕτη, εἰς ἣν εἶναι γεγραμμένα τό τε Εὐαγγέλιον καὶ τὰ ἱερὰ ἄσματα, ἔχει τὸ μοναδικὸν εἰς τὸν κόσμον προνόμιον νὰ ἐξακολουθῆ καὶ μετὰ εἴκοσι αἰῶνας νὰ εἶναι ζωντανή, εἰς τὴν ἀκοήν τουλάχιστον. Ἐὰν δοκιμάσῃ τις νὰ μεταφράσῃ ἐν τροπάριον εἰς τὴν δημώδη, καὶ τότε θὰ ἴδῃ ὅτι ἡ γλῶσσα ἥτις εἶναι ζωντανή εἰς τὰ ἡρωικὰ καὶ ἐρωτικὰ ἄσματα τοῦ λαοῦ, εἶναι ψυχρὰ μέχρι νεκροφανεῖας διὰ τὰ τροπάρια. Π.χ. “Ἀνοιξὼ τὸ στόμα μου, καὶ πληρωθήσεται πνεύ-

ματος...” Θ’ ανοίξω τὸ στόμα μου, καὶ θὰ γεμίση πνέμμα (ἢ πλέμμα, ἢ καὶ πλέγμα)· καὶ λόγο θὰ βγάλω (διότι πῶς ἄλλως θ’ ἀποδοθῆ ἢ μεταφορὰ ἢ ἡ μετωνυμία τοῦ ἐρεύξομαι;). “Ἄξιόν ἐστιν ὡς ἀληθῶς, μακαρίζειν σὲ τὴν Θεοτόκον...” Ἄξιζει ἀληθινὰ νὰ σὲ καλοτυχίζουμε σένα τῆ Θεοτόκο, ποὺ εἶσαι πάντα καλότυχη, καὶ καθαρῶτατη, καὶ μάννα τοῦ Θεοῦ μας...

Πλὴν θὰ εἶπη τις, ἀντὶ νὰ μεταφρασθῶσι τὰ ὑπάρχοντα, ἅς ποιήσωμεν νέα ἐκκλησιαστικὰ ἄσματα ὑπὸ τῶν δοκίμων ποιητῶν μας.

— Ναί, βέβαια, λέγομεν ἡμεῖς, καὶ εἶναι τόσο εὐκόλον τὸ πρᾶγμα!... νὰ ἐμφυσηθῆ ζωὴ χωρὶς νὰ ὑπάρχη, νὰ δοθῆ ἔμπνευσις ἐκεῖ ὅπου λείπει ἡ ψυχὴ!... Καὶ ποῦ εἶναι οἱ δόκιμοι ποιηταί μας;... Καὶ ἂν τοιοῦτοι ὑπάρχουν, αὐτοὶ ἐνδιαφέρονται περισσότερο διὰ τὸν Νίτς καὶ τὸν Ἴψεν παρὰ διὰ τὰ κατ’ αὐτοὺς σκουργιασμένα ἴδινα πράγματα!...

Ἄλλως, διὰ νὰ γίνουν νέα θρησκευτικὰ ἄσματα, πρέπει νὰ γίνῃ πρῶτα καὶ νέα θρησκεία... Ἄς δοκιμάσουν λοιπόν, ἐκεῖνοι ποὺ τὰ ὄνειροπολοῦν αὐτά, νὰ κάμουν θρησκείαν χειροποίητον, θρησκείαν γιὰ τὰ κέφια τους, καὶ τότε θὰ καταλάβουν καὶ οἱ ἴδιοι πόσον εἶναι μωροὶ καὶ τυφλοί.

Εἶπομεν ὅτι διὰ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς καὶ τοῦ λογαιοδικοῦ αὐτῆς τρόπου κατέστησαν γνωριμώτερα εἰς τὰς ἀκοὰς καὶ τὰ λόγια τῶν θείων Εὐαγγελίων, ὡς καὶ τοῦ Ἀποστόλου [...]

Οἱ περὶ πάντα ἐπιπόλαιοι καὶ ἀταλαίπωροι νεωτερισταὶ κατέκριναν καὶ τὸ λογαιοδικὸν τοῦτο μέλος καὶ εἶπαν ὅτι τοῦτο εἶναι “ἐπίρρινον” δῆθεν καὶ κακόζηλον. Εὐρον δὲ καὶ τινὰς καινοτόμους ἱερεῖς, οἵτινες πεισθέντες εἰς τὰς εἰσηγήσεις τῶν ξενοφρόνων ἐκείνων, κατήργησαν αὐθαιρέτως τὸν λογαιοδικὸν τρόπον καὶ ἀπαγγέλλουσι τὰς περικοπὰς τῶν θείων ρημάτων δι’ ἀπλῆς ἀναγνώσεως. Εἰς τοὺς τοιούτους ἱερεῖς πρέπει ν’ ἀπαγορευθῆ ἀρμοδίως ἡ καινοτομία αὕτη.»

Γιὰ τοὺς «καινοτόμους ἱερεῖς» τοῦ σήμερα τὰ λόγια εἶναι περιττά.

Γράφοντας «ἐπιπόλαιοι καὶ ἀταλαίπωροι νεωτερισταὶ ποὺ κατακρίνουν καὶ ὀμιλοῦν γιὰ “ἐπίρρινον” δῆθεν καὶ κακόζηλον λογαιοδικὸν μέλος» εἶναι κάποιοι μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Ροῖδης, μὲ ὅσα εἶχε γράψει στὸν Πρόλογο τῆς Πάπισσας Ἰωάννας. Φρονῶ ὅτι ἐπείγει μία παράλληλη μελέτη Ροῖδη-Παπαδιαμάντη ἐπὶ τοῦ γλωσσικοῦ.

Καὶ ἀπὸ τὸ δεύτερο ἄρθρο (239-240):

«Ἰσχυρίζονται ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ περισωθῆ ἐκ στοματικῆς παραδόσεως ἡ Μουσικὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων· ἄρα ἡ Βυζαντινὴ εἶναι μεσαιωνικὴ καὶ ἀφόρητος εἰς τὰ ἀριστοκρατικὰ ὦτα τῶν παρ’ ἡμῖν νεοπλούτων. [...]

Αὐτὰ λοιπόν τὰ ἦθη πρὸ πολλοῦ ἤρχισαν, καὶ ἐξακολουθοῦν ἀκόμη διαρκῶς νὰ μᾶς εἰσάγωσιν εἰς τὰς Ἀθήνας. Ὅπως δὲν ἀσπάζονται τὸν Ἐθνικὸν χορὸν, ἴσως διότι δὲν εἶναι ἀρκετὰ συγχρωτιστικὸς τῶν μελῶν, οὕτω ἀπορρίπτουσι καὶ τὴν Ἐθνικὴν μουσικὴν, ἐπειδὴ δὲν εἶναι ἀρκετὰ γαργαλιστικὴ τῶν ὠτων. Καὶ ἂν ἦτο δυνατόν ἐπιστημονικῶς ν’ ἀποδειχθῆ ὅτι ἡ Βυζαντινὴ εἶναι αὐτούσιος ἡ μουσικὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, πάλιν οἱ Λεβαντῖνοι θὰ τὴν ἀπέρριπτον, τάχα ὡς ἀπηροαιωμένην καὶ ἔξω τῆς μόδας. Διότι, ὅπως εἶναι τὶς ἱκανὸς νὰ αἰσθανθῆ καὶ ἐκτιμῆσῃ πρᾶγμα τόσο ἀβρόν, ὅσον ἡ Βυζαντινὴ μουσικὴ, πρέπει νὰ ἔχη ἢ ἀπλότητα ἢ λεπτότητα. Ἄλλ’ ἢ παρ’ ἡμῖν ψευδοαριστοκρατία τὴν μὲν ἀπλότητα, δυστυχῶς,

ἀπώλεσε πρὸ πολλοῦ, εἰς βαθμὸν δέ τινα λεπτότητος οὐδέποτε κατώρθωσε νὰ φθάσῃ.

Ἄλλως, ἡ Βυζαντινὴ μουσικὴ εἶναι τόσον Ἑλληνικὴ ὅσον πρέπει νὰ εἶναι. Οὔτε ἡμεῖς τὴν θέλομεν, οὔτε τὴν φανταζόμεθα, ὡς αὐτὴν τὴν μουσικὴν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἄλλ' εἶναι ἡ μόνη γνησίᾳ καὶ μόνη ὑπάρχουσα. Καὶ δι' ἡμᾶς, ἐὰν δὲν εἶναι ἡ μουσικὴ τῶν Ἑλλήνων, εἶναι ἡ μουσικὴ τῶν Ἀγγέλων.»

*

Τὸ ἄρθρο τοῦ Παπαδιαμάντη «Γλῶσσα καὶ κοινωνία» δημοσιεύθηκε στὴν ἐφημερίδα Ἀλήθεια, 4, 11, 18 Φεβρουαρίου καὶ 4 Μαρτίου μὲ τὴν ὑπογραφή του.

Ὁ Παπαδιαμάντης χαρακτηρίζει τὸ ἄρθρο του μὲ τοὺς ὅρους «παροῦσαν μελέτην» (291.9) καὶ «παρούσης διατριβῆς» (291.14). Ὁ συγγραφέας θέτει συχνὰ ὑποτίτλους στὰ διηγήματά του καὶ ἐκεῖ ἀπαντᾶμε καὶ τὸν ὑπότιτλο μελέτη. Στὸ εἰσαγωγικὸ μέρος ἔχουμε τρεῖς ἐνότητες ποὺ διακρίνονται μὲ ἀστερίσκους. Ἡ πρώτη ἐνότητα εἶναι ἡ μεγαλύτερη, ἔχει 6 παραγράφους, ἡ δεύτερη μόνο μία μὲ ἕξι ἀράδες, ἡ τρίτη 4, καὶ ἡ τέταρτη 3. Ἡ διακύμανση τῶν παραγράφων δείχνει τὸ παρεκβατικὸ ὕφος τοῦ Παπαδιαμάντη. Ἐδῶ ἀντιλαμβανόμεστε ὅτι στρέφεται ἐναντίον ἐχθρῶν τῆς ἐλληνικῆς, οἱ ὅποιοι εἶναι καὶ ἐχθροὶ τῶν Ἑλλήνων. Ἐν συνεχείᾳ, βρίσκει τὴν εὐκαιρία νὰ εἰρωνευθῇ τὴ γλῶσσα ποὺ μᾶς ἔρχεται ἀπὸ τὸ Παρίσι, ἀλλὰ καὶ τὴ γλῶσσα ποὺ εἶναι «ἐνθρονισμένη» στὴν Ἀθήνα. Κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸ ἡ ἐλληνικὴ γίνεται τερατούργημα καὶ ἡ Ἑλλάδα μένει ἄγλωσση.

Εἶναι ἀξιοσημεῖωτη αὐτὴ ἡ παρατήρηση: οἱ ποικίλες ἀπόπειρες ρύθμισης ἐνὸς ζωντανοῦ ὀργανισμοῦ ὅπως ἡ γλῶσσα, φέρουν τὸ ἀντίθετο ἀποτέλεσμα, τὴν ἀγλωσσία.

Ἀλλὰ οἱ ἐπιθέσεις κατὰ τῆς γλώσσας συμπεριλαμβάνουν καὶ τὶς ἐπιθέσεις κατὰ τῶν μεγάλων λογοτεχνῶν. Ὁ Παπαδιαμάντης φέρει ὡς παράδειγμα τὸν Ζωῖλο, τὸν «κακόβουλο ἐπικριτὴ» τοῦ Ὀμήρου, τὸν ὁποῖο ἀποκαλεῖ «θεῖο ποητὴ» καὶ «ἀετὸν ὑψιπέτη». Τὸ κείμενο τοῦ Ὀμήρου διδάσκεται σ' ὅλα τὰ ἐλληνικὰ σχολεῖα συνεχῶς ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἕως σήμερα καὶ ὁ Ὀμηρος ἐκαλεῖτο πάντοτε «ὁ ποιητής». Ἄς σκεφθοῦμε λοιπὸν πόσο ἡ σημερινὴ ἐλλιπὴς ἐλληνομάθεια μᾶς ἀπομακρύνει ἀπὸ τὶς κορυφές τῆς λογοτεχνίας μας, καθ' ἣν στιγμὴν μάλιστα συζητεῖται σήμερα κατὰ πόσον μποροῦν οἱ νέοι μας νὰ κατανοήσουν τὸν Παπαδιαμάντη.

Ὁ Ζωῖλος συγκεντρώνοντας τὰ σφάλματα τοῦ Ὀμήρου τὰ προσέφερε ὡς ἀφιέρωμα στὸν βωμὸ τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἀλλὰ ὁ Θεὸς τῶν Μουσῶν διέταξε τὸν ἱερέα του νὰ κοσκήσῃ στάρι πάνω στὸν βωμό, νὰ κρατήσῃ τὸ στάρι καὶ νὰ δώσῃ τὰ σκύβαλα καὶ τὰ ἄχυρα στὸν Ζωῖλο.

Τέτοιας λογῆς σκύβαλα καὶ ἄχυρα δὲν παύουν νὰ μᾶς ἔρχονται ἀπὸ τὴν Ἑσπερία. «Ἐπειδὴ περὶ γλώσσης πρόκειται», λέγει ὁ Παπαδιαμάντης, ἦλθαν καὶ δυὸ φτιαχτές γλώσσες, ἡ Βολαποῦκ καὶ ἡ Ἑσπεράντο, ὡς κοινὲς διεθνεῖς. Ἐσπευσαν νὰ ἐμφανισθοῦν καὶ στὴν Ἑλλάδα «νεογλωσσίτες». Μᾶς ἦλθαν καὶ Μορμῶνοι ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴ γιὰ νὰ μᾶς προσηλυτίσουν καὶ εἰσαγάγουν τὴν πολυγαμία. Ἀλλὰ στὴ χώρα μας τοῦτο δὲν χρειάζεται, λέγει ὁ Παπαδιαμάντης, καθό-

τι ή «παλλακεία και κοινογαμία» σέ όλες τις κοινωνικές τάξεις αúξάνονται και διαδίδονται και τὰ διαζύγια πληθαίνουν. Οί δέ ιερείς παντρεύουν, χωρίζουν και ξαναπαντρεύουν τὰ ζευγάρια. Ἄρα, ή κοινωνία μας εἶναι ἐκδυτικισμένη και προοδεύουσα.

Ἡ τελευταία παράγραφος τῆς εἰσαγωγῆς ἀρχίζει με μία παράγραφο μιáμισης σειρᾶς: «Πλὴν τί λέγω;... Ἐδῶ πρόκειται περὶ γλώσσης. Πρὸς τί αἱ παρεκβάσεις; Ἄρκοῦσι πλέον τὰ προοίμια.» Πέρα τοῦ ὅτι, λοιπόν, οἱ πρῶτες αὐτὲς παράγραφοι, συμποσούμενες στὸ ἓνα ἐνδέκατο τῆς «μελέτης ἢ διατριβῆς» ὀνομάζονται παρεκβάσεις και προοίμια, βλέπουμε ὅτι ὁ συγγραφέας προλαμβάνει σχετικές ἀναγνωστικές ἀπορίες ποὺ θὰ διατυπώνονταν εὐθέως, καταγράφοντάς τες σὲ ἐλεύθερο πλάγιο λόγο, προσφιλῆ του λογοτεχνικὸ τρόπο. Στις ἐννέα ἀράδες τῆς σ. 291.6-14, ὁ συγγραφέας συγκεντρώνει ὅλες τις κατονομασίες: «παρεκβάσεις», «προοίμια», «μελέτη», «μελέτη» γιὰ δεύτερη φορά, «διατριβή». Ἡ προσοχὴ τοῦ ἀναγνώστη ἐντείνεται, καθ' ἣν στιγμὴν μάλιστα δηλώνεται ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη ὅτι «πρὸ χρόνων» σκεπτόταν νὰ γράψει «τὴν παροῦσαν μελέτην», σχεδιάζοντας νὰ τὴν ἐπιγράψει «Τὰ ξόανα». «Διατὶ ἄρα; Μήπως ἐσκόπουν ν' ἀπαντήσω εἰς “Τὰ εἶδωλα” τοῦ μακαρίτου Ροῖδου; Πολὺ ἀμφιβάλλω ἂν ὑπῆρχε τοιαύτη μυχία σκέψις μέσα μου», δηλώνει κλείνοντας τὴν παράγραφο ὁ Παπαδιαμάντης.

Ἡ πρώτη ἐνόητα καυτηριάζει τὰ μασκαρέματα τῆς ἀποκηρᾶς και τις συναφεῖς ἀπόψεις τῶν χρονικογράφων. «Ἡ ἐποχὴ αὐτὴ τῶν “Ἀπόκρεω” (ὑἶα) εἶναι τὸ φόρτε μερικῶν δημοσιογράφων» (292.25-26). Ὁ Παπαδιαμάντης σαρκάζει τὴν ἀγραμματοσύνη περὶ τὴν κλίση τοῦ ὀνόματος τονίζοντας: «και ὅμως, εὐκολώτατον θὰ ἦτο, πρὶν γράψῃ τις τὸ ὄνομα, ν' ἀναλογίζεται πῶς θὰ εἶχεν ἂν δὲν ἦτο τῆς Ἀττικῆς κλίσεως, ἀλλ' ἀπλῶς δευτερόκλιτον» (293.2-4). Στὴ γενικὴ πληθυντικῶν ποὺ ὅλοι λανθασμένα γράφουν τῶν Ἀπόκρεω, ὁ Παπαδιαμάντης εἰρωνευόμενος λέει: «Διατὶ ὄχι; Κατὰ τοὺς ψυχαιριστάς, ή γενικὴ πληθυντικῶν διαφορεῖται· τῶν ἀνθρώπων και τῶν ἀνθρωπίνων, τῶν γυναικῶν και τῶν γυναικῶν. Ἡ πρέπει νὰ κλαδεύσῃ τις, ἢ νὰ τοῦ προσθέσῃ μίαν φούντα. Μόνον εἰς τὴν γνησίαν μορφήν δὲν πρέπει νὰ τὸ γράψῃ, διότι ἀλλοίμονον εἰς ὅσους γράφουν τὴν καθαρέβουσα.» (293.10-14).

Τὸ ἀλλοίμονο, βέβαια, ταιριάζει σὲ μᾶς σήμερα ποὺ ξεμπερδέψαμε με τὴν καθαρεύουσα. Πλέον, γιὰ νὰ εἰρωνευθοῦμε κι ἐμεῖς, κερδίσαμε ἐκπαιδευτικές ὥρες με τὴν ἀπλοελληνικὴ και τὸ μονοτονικὸ, και ποῦ ἔννοια γιὰ τὴ μαθητικὴ ἀγλωσσία. Τώρα, ἔχουμε ἄλλο ἀγαθὸ, τὴ δυσλεξία και τὴν ἀνικανότητα ἀνάγνωσης και ἐκθεσης ἰδεῶν, τώρα πληκτρολογοῦμε και σερφάρουμε. Ἄλλὰ θὰ μᾶς ἐκδικηθῆ ἢ μέλλουσα νοήμων γενεὰ τῶν ὑπολογιστῶν, ὡς τότε ὅμως ποῖος τολμᾶ νὰ ὑπαγορεύει κείμενο στοὺς φοιτητὲς τῶν Φιλοσοφικῶν Σχολῶν!... Οὔτε και τὴ γνήσια δημῶδη γλῶσσα σεβόμαστε. Ὅλα «ἐκεῖνα εἶναι παλαιά, χωριάτικη γλῶσσα, ἰὸ ἡ ἰὺδ· ἐτελείωσε» (293.33.34).

Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα στὸν Ἀθηναϊκὸ τύπο, ὅπως καταγράφει ὁ Παπαδιαμάντης, εἶναι γεμάτη ἀπὸ βαρβαρισμοὺς (γραμματικὰ λάθη), ξενισμοὺς (φράσεις μεταφερόμενες ἀπὸ ξένες γλῶσσες), παραλογισμοὺς και ἀκυρολεξίες. «Ἄλλὰ τί ὠφελοῦν τὰ Σχολεῖα, οἱ διδάσκαλοι, τὰ βιβλία, αἱ γραμματικά; Δι' ἓνα ἑλληνό-

παιδα αυτά είναι σκοτούρα. Τώρα κηρύττεται πλέον φανερά ἡ ἀγραμματισμὸς, καὶ τὸ ἀνωφελὲς τοῦ ὀρθῶς γράφειν ἢ ὀμιλεῖν» (294.30-32) κατὰ Παπαδιαμάντη καὶ οὐχὶ μόνον. «Ἡ μανία τοῦ περιφρονεῖν τὰ κοινὰ καὶ πεπατημένα, καὶ νομίζειν αὐτὰ ὄχι ἐλληνικὰ [...] μὲ τὴν λογικὴν καὶ τὴν μέθοδον αὐτὴν κατήνησε νὰ γίνῃ ὅλη σχεδὸν ἡ γλῶσσα νόθον καὶ κίβδηλον κατασκευάσμα, ἄκομψον καὶ κακόζηλον· τεχνητὸν καὶ κατὰ συνθήκην» (295.16-17, 19-21). Αὐτὰ καὶ γιὰ τοὺς γλωσσολογοῦντες ποὺ μᾶς λένε ὅτι νόρμα καὶ κανόνας εἶναι ὅ,τι ἐπικράτησε νὰ λέγεται καὶ νὰ γράφεται. Γλωσσικὴ διαστρέβλωση, ἀπλοποίηση καὶ παρέμβαση, σὰν τὰ τέρατα τῶν ἄθλων τοῦ Ἡρακλέους. Μήπως τοὺς μοιάζουν διάφοροι σήμε-
ρα;

Καὶ ἰδοὺ ἓνα λογοτεχνικὸ ἀμίμητο σχέδιο, ὁδὸν ἢ ἄν θέλετε, μὲ τὸ παπαδιαμαντικὸ γνωμικὸ ἐπιμύθιο στὸ τέλος, (295.22-34, 296.1-3):

«Ὅταν ἤμην παιδίον, μία γραῖα γειτόνισσα μοὶ ὑπαγόρευε μίαν τῶν ἡμερῶν, γράμμα πρὸς τὸν σύζυγον τῆς ἐγγονῆς της, ὅστις ἐταξίδευεν ὡς λοστρόμος μὲ τὰ καράβια.

— Γράψε, εἶπεν ἡ γριὰ Φραγκούλαινα, τὸ Ἄργυρὸν εἶναι γκαστρομένη, τριῶν μηνῶν, (δηλ. ἡ σύζυγος τοῦ πρὸς ὃν ἡ ἐπιστολή).

Ἐγὼ ἔγραφα: “τὸ Ἄργυρὸν εἶναι γκαστρομένη”.

Ὅταν ὁμως ἀπήτησε νὰ τῆς ξαναδιαβάσω, πρὶν τὸ κλείσω, ὅλον τὸ γράμμα, τότε ἔκαμε παρατήρησιν:

— Μὴ γράφης “γκαστρομένη”, εἶπε, δὲν τὸ γράφουν ἔτσι.

— Πῶς νὰ γράψω;

— Γράψε εἶναι παραβαρεμένη.

Ἐγὼ ἔσβησα τὸ “γκαστρομένη”, κ’ ἔγραφα: “τὸ Ἄργυρὸν εἶναι παραβαρεμένη...”

Τὸ μάθημα ὑπῆρξε λίαν διδακτικόν. Καίτοι ἀγράμματη, ἡ γραῖα μ’ ἐδίδαξεν ὅτι, εἰς τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν, ἄλλως νοοῦμεν, ἄλλως ὀμιλοῦμεν, καὶ ἄλλως γράφομεν.

Ἴσως τὸ ἐνδόμυχον ἐλατήριον τῆς ἀρχαϊκῆς γραῖας ἦτο μία λεπτοφυεστάτη ἀνάγκη εὐφημισμοῦ. Ἄλλ’ ἰδοὺ ὅτι ὁ εὐφημισμὸς ἐκεῖνος ἐπεκτείνεται καὶ εἰς ὅλην τὴν γλῶσσαν, καὶ καταντᾶ, ὅπως ὁ χωρικός συστέλλεται νὰ εἶπῃ “ἡ γυναίκα μου”, καὶ λέγει “ἡ νοικοκυρά μου”, ἢ “φαμίλια μου” (τὸ ὁποῖον εἶναι ἐπαινετὸν ἄλλως), οὕτω καὶ οἱ γράφοντες νὰ μὴ θέλουν νὰ γράφουν λ.χ. ἀπέθανε, ἀλλὰ ἀπεβίωσε.»

Στὴν τελευταία ἐνότητα τοῦ Β’ μέρους τὸ Παπαδιαμαντικὸ ὕφος μετέρχεται τὰ γνωμικά, τὰ συμπερασματικὰ ἀλλεπάλληλα ἀποφθέγματα, τὶς ἐπακόλουθες προτροπές. Ἰδίως ἡ σ. 296 εἶναι ἡ πυκνότερη, ὑποθέτω, ἀπὸ τὶς παπαδιαμαντικὲς σελίδες σὲ γνωμικὲς διατυπώσεις. Ἐχοντας ὑπ’ ὄψιν μου ἀπὸ τὰ σωζόμενα παπαδιαμαντικὰ χειρόγραφα ὅτι ὁ Παπαδιαμάντης κατέγραφε σὲ ἀ’ γραφῆ ὅλα τοῦ τὰ κείμενα καὶ ἀπὸ ἐκεῖ τὰ ἀντέγραφε πρὸς δημοσίευση, εἰκάζω ὅτι ὅλη αὐτὴ ἡ ἐνότητα εἶναι μία ἀκολουθία συνερραμμένων σχεδιασμάτων ἀ’ γραφῆς τοῦ μνημονευθέντος κειμένου τοῦ «Τὰ ξόανα», τὸ ὁποῖο δὲν γράφτηκε ποτέ. Τὸ βέβαιον, πάντως, εἶναι ὅτι αὐτὴ ἡ ἐνότητα τῶν τεσσάρων παραγράφων μόνον αὐτοῦσια μπορεῖ νὰ μεταφερθῇ. Μιὰ στοιχειώδης ἐπιγραφή-περίληψη θὰ ἔλεγε ὅτι ἡ γλώσ-

σα δὲν μπορεῖ νὰ προστατευθῆ ἀπὸ νεωτερισμούς, ἀλλὰ οὔτε πρέπει νὰ ἀφεθῆ χωρὶς προσπάθειες μετριάσμου τῶν ξενισμῶν. Τὸ κυριώτερο, τέλος, σημεῖο εἶναι ἡ ἀποφθεγματικὴ πεποίθηση τοῦ συγγραφέα ὅτι «ἡ γλῶσσα ἢ Ἑλληνικὴ ἔπρεπε νὰ βλέπη μακράν, ὡς φάρον παμφαῆ, τὴν λαμπρὰν αἴγλην τῆς ἀρχαίας, χωρὶς νὰ ἔχη τέρμα τὸν φάρον αὐτόν. Ὁ φάρος ὁδηγεῖ εἰς τὸν λιμένα, δὲν εἶναι αὐτὸς λιμὴν». (296.10-297.3).

«Ὅπως ἐν ζωντανὸν σῶμα δὲν δύναται νὰ ζήσῃ δι' ἐνέσεων, τρόπον τινά, ἀπὸ κόνιν ἀρχαίων σκελετῶν καὶ μνημείων, ἄλλο τόσον δὲν δύναται νὰ ζήσῃ, εἰμὴ μόνον κακὴν καὶ νοσηρὰν ζωὴν, τρεφόμενον μὲ τουρσιὰ καὶ μὲ κονσέρβας εὐρωπαϊκάς. Ἔχει πολλὰς ἀνάγκας καὶ ἀδυναμίας ἢ γλῶσσα. Ἔχει τὴν δεσπόζουσαν ἀνάγκην καὶ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ νεωτερισμοῦ. Φοβερὰ εἶναι τοῦ ξενισμοῦ ἢ ἐπίδρασις. Εἶναι ἀναγκαιότατον κακόν, τὸ ὁποῖον ποτὲ δὲν ἀπειργεταί. Ἐὰν κλείσῃ τις τὴν θύραν, θὰ εἰσέλθῃ διὰ τῶν παραθύρων· ἐὰν κλείσῃ τὰ παράθυρα, θὰ εἰσδύσῃ διὰ τῶν ρωγμῶν καὶ σχισμάδων· ἐὰν στουπώσῃ τις τὰς σχισμάδας, θὰ εἰσχωρήσῃ ἀοράτως δι' αὐτοῦ τοῦ συμπαγοῦς σώματος τῆς οἰκοδομῆς.

Ἵπάρχει καὶ ἀλληλεγγύη, ἐπὶ τέλους. Ἀδύνατον εἶναι γλῶσσα ζωντανή, σύγχρονος, ἔχουσα πόθον καὶ ἀξίωσιν νὰ ζήσῃ, νὰ μὴ αἰσθάνεται βαθείαν τὴν ἀλληλεγγύην αὐτήν. Ἄλλ' ἢ γλῶσσα ἢ Ἑλληνικὴ ἔπρεπε <νά> βλέπη μακράν, ὡς φάρον παμφαῆ, τὴν λαμπρὰν αἴγλην τῆς ἀρχαίας, χωρὶς νὰ ἔχη τέρμα τὸν φάρον αὐτόν. Ὁ φάρος ὁδηγεῖ εἰς τὸν λιμένα, δὲν εἶναι αὐτὸς λιμὴν.

Πάλιν, τὰς γλῶσσας τὰς νεωτέρας ἔπρεπε νὰ τὰς ἔχη σύμπλους, χωρὶς νὰ ρουμουλκῆται ἀπὸ καμμίαν ἐξ αὐτῶν. Διότι <ἄν> ὁ νεωτερισμὸς εἶναι ἀνάγκη, δὲν ἔπεται ὅτι πρέπει νὰ τὸ παρακάμνωμεν εἰς τὸν νεωτερισμόν. Τὸ ζήτημα δὲν εἶναι πῶς νὰ ἐμφορηθῶμεν κατὰ κόρον ἀπὸ ξενισμούς, ἀλλὰ πῶς νὰ φέρωμεν ἀντίδρασιν, πῶς νὰ μετριάσωμεν τὴν ἀνάγκην τοῦ ξενισμοῦ. Χαλινοῦ καὶ ὄχι πτερνιστῆρος ἢ ὀργῶσα φύσις ἔχει ἀνάγκην.

Οὕτω, ὅπου ὀνομασίας καθαρῶς νεωτερικὰς δὲν δυνάμεθα ν' ἀποφύγωμεν ...οἶον ὀνόματα, φράσεις, τρόπους ἐκφράσεων... ὀφείλομεν νὰ τὰς υἰοθετῶμεν. Ὅπου ὅμως ὑπάρχει τὸ ἀντίστοιχον, πολὺ εὐφωρότερον καὶ κομψότερον εἰς τὴν γλῶσσάν μας, ἐκεῖ πρέπει τὸ ἑλληνικὸν νὰ προτιμᾶται.»

Νὰ σημειώσουμε ἐδῶ ὅτι τὰ εἰδῶλα τοῦ Ροῖδου ἔχουν ὑπότιτλο Γλωσσικὴ μελέτη καὶ δημοσιεύθησαν τὸ 1893 ἀποτυπώνοντας τὴν πρόθεσιν τοῦ Ροῖδη νὰ προωθήσῃ τὴν χρῆσιν τῆς ἀπλοελληνικῆς μὲ τὸν προοδευτικὸ μετριάσμο τῆς καθαρῆς. Τὰ ξόανα, παρεμφερῆς τίτλος, ὀρίζουν τὰ ξύλινα εἰδῶλα καὶ ἔχουν στὴν κοινὴ νεοελληνικὴ περιπαικτικὸν χαρακτῆρα, τὴν ἔννοια τοῦ ἐξαμβλώματος.

Στὸ τρίτο καὶ τελευταῖο μέρος ὁ συγγραφέας ἐπισημαίνει ὅτι «ἐν τῶν συμφυῶν ἐλαττωμάτων τῆς γλῶσσης μας εἶναι ὁ ἰωτακισμὸς» (297.6-7) καὶ δίδει πάλιν ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες σχετικὰ παραδείγματα, τονίζοντας ὅτι «ὁ λαὸς εἶναι δημιουργὸς καὶ κυρίαρχος» (297.15) καὶ ὄχι ὅσα «κατεργάζονται μόνον ἐκφυλισμένοι ἀνθρωπίσκοι» (297.99). Ἄς τὰ ἀκούουν αὐτὰ ὅσοι κατὰ καιροὺς ἐπεμβαίνουν γιὰ γλωσσικὰς τακτοποιήσεις. Ὁ Παπαδιαμάντης τονίζει τὴν «ἔλλειψιν τοῦ αἰσθήματος τῆς εὐφωνίας» (298.5) αἰσθηματοῦ κυριαρχεῖ στὸ ἔργο του, κάτι ποὺ δὲν ἔχει

μελετηθῆ. Τονίζει επίσης τὴν ἀπροσεξία στὰ ὀνόματα, ὅπως Αἰκατερίνα καὶ ὄχι Αἰκατερίνη, καὶ σημειώνει ἓνα «ἄλλο ἐλάττωμα τῆς γλώσσης μας, τὸ πολυσύλλαβον» (298.25), ποὺ ὀδηγεῖ σὲ γλωσσικὰ ἐκτρώματα, ὅπως τὰ σύνθετα ῥήματα μὲ δεύτερο συνθετικὸ τὸ «-ποιοῦμαι», «προθυμοποιοῦμαι» (299.16), «διαπραγματεύομαι» (299.17) ἀντὶ πραγματεύομαι, καὶ καταλήγει: «Τί τοὺς κοστίζει, τοὺς δημοσιογράφους μας, νὰ γράφωσι τὸ ὀρθόν, ἐνῶ εἶναι καὶ τόσῳ ἀπλούστερον καὶ συντομώτερον; Καὶ ὅμως, φαίνεται ὅτι εἶναι τόσῳ δύσκολον!» (299.26-29).

Συμπερασματικὰ παρατηροῦμε ὅτι ὁ μεγαλύτερος τῶν πεζογράφων μας, ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, θεωρεῖ τὴ δημοσιογραφικὴ γλώσσα πηγὴ πολλῶν λαθῶν, ἀπορρίπτει τὶς ρυθμιστικὰς ἀπόπειρες ποὺ σβήνουν «τὸν παμφαῖ φάρον, τὴν λαμπρὰν αἴγλην τῆς ἀρχαίας» (296.23), ζητεῖ νὰ μετριασθῆ «ἡ ἀνάγκη τοῦ ξενισμοῦ» (296.30-31), θεωρεῖ ὅτι ἡ γλώσσα εἶναι «ζωντανὸν σῶμα» (296.10), τονίζει ὅτι «τὸ ὀρθόν εἶναι καὶ ἀπλούστερον καὶ συντομώτερον» (299.27-28) καὶ ζητᾶ νὰ παραμένει ἀμετάφραστη ἡ γλώσσα τῆς λατρείας.

Στὴ μελέτη τοῦ αὐτοῦ ὁ Παπαδιαμάντης ἐμφανίζεται μέγας διδάσκαλος, ὅπως σὲ τόσα ἄλλα, πρόδρομος, τῆς κοινωνιογλωσσολογίας, ... θὰ ἄξιζε νὰ προσεχθῆ τὸ ἄρθρο τοῦ ἀπὸ εἰδικοὺς κοινωνιογλωσσολόγους, καὶ γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ ἀληθινὸς καὶ ἐπίκαιρος.